



УДК: 373.353:364-57

## НАВЧАЛЬНО-РЕАБІЛІТАЦІЙНИЙ ЦЕНТР ЯК ІНСТИТУТ СОЦІАЛІЗАЦІЇ

**Крістіна Тороп, Кароліна Рейда, Світлана Кривошея**, комунальні заклади освіти «Навчально-реабілітаційний центр «ШАНС»», «Навчально-реабілітаційний центр «Колосок» Дніпропетровської обласної ради», м. Дніпро, Україна, nrc.shans@gmail.com, nrc.kolosok@gmail.com

У статті розглядається досвід роботи навчально-реабілітаційних центрів «ШАНС» та «Колосок» як інституту соціалізації дітей з порушеннями інтелектуального розвитку.

**Ключові слова:** соціалізація, діти із інтелектуальними порушеннями, навчально-реабілітаційний центр.

**Кристина Тороп, Каролина Рейда, Светлана Кривошея**, коммунальные учреждения образования «Учебно-реабилитационный центр «ШАНС»», «Учебно-реабилитационный центр «Колосок»», Днепропетровского областного совета», м. Днепр, Украина,

### **Учебно-реабилитационный центр как институт социализации**

В статье рассматривается опыт работы учебно-реабилитационных центров «ШАНС» и «Колосок» как института социализации детей с нарушениями интеллектуального развития

**Ключевые слова:** социализация, дети с интеллектуальными нарушениями, учебно-реабилитационный центр.

**Kristina Torop, Karolina Reid, Svitlana Krivosheya**, community education establishments «Educational and rehabilitation center «SHANS»», «Educational and rehabilitation center «Kolosok»», Dnepropetrovsk regional council

### **Educational-rehabilitation center as the institute of socialization**

The article reviews the experience of the educational and rehabilitation centers «SHANS» and «Kolosok», as an institution of socialization for children with intellectual disabilities.

**Keywords:** socialization, children with intellectual disabilities, educational-rehabilitation center.

**Ф**ундаментальним принципом сучасної освіти дітей з особливими потребами є створення для кожної такої дитини умов, які дають змогу почуватися їй повноправним громадянином, цінною та захищеною особистістю. Тому, сучасна школа зобов'язана підготувати учня до життєдіяльності, орієнтуючись на його індивідуальні можливості та перспективи розвитку.

© Тороп К., Рейда К., Кривошея С., 2017



Система педагогічних засобів має забезпечити соціально адекватні форми самоактуалізації учнів та самопроявлення з метою подальшого освоєння життєвого простору. Ще більшої актуальності набуває проблема забезпечення соціалізації дітей із порушеннями розумового розвитку, процес соціалізації яких перебігає зі значними труднощами, що зумовлено їх обмеженими інтелектуальними можливостями [2]. Водночас, від успішності соціалізації залежить комфортність життєдіяльності осіб цієї категорії у нових соціальних умовах.

Порушення розумового розвитку – досить складна й одночасно недостатньо розкрита на сьогодні особливість перебігу розвитку дитини. Утім, ця особливість дитини не обмежує її можливості розвиватися та жити у суспільстві, маючи власні перспективи. Аби така дитина зреалізувала свої потенційні можливості, потрібні певні умови й супровід фахівців.

Вже 55 років Комунальний заклад освіти «Навчально-реабілітаційний центр «ШАНС» Дніпропетровської обласної ради» (далі – НРЦ «Шанс») створює у закладі життєвий простір для дітей з особливостями розвитку, у якому вони не тільки навчаються, а й набувають навичок соціальної поведінки, засвоюють соціальні норми та досвід визначення і реалізації життєвих рішень у процесі спеціально організованої практичної діяльності.

За свою історію заклад зазнав багато змін і перетворень, але незмінною залишається мета – дарувати тепло своїх сердець дітям, які потребують особливої турботи, створювати передумови для їхнього всебічного розвитку та соціалізації. На сьогодні тут навчаються понад 280 дітей із порушеннями розумового розвитку. З учнями працює високопрофесійний колектив, з-поміж яких Заслужені вчителі України, кандидати педагогічних наук, відмінники освіти України, педагоги нагороджені Почесними грамотами та подяками Міністерства освіти України, нагрудними знаками «Антон Макаренко», «Василь Сухомлинський», «Софія Русова», учителі-методисти, учителі-дефектологи вищої категорії.

НРЦ «Шанс» у своїй структурі має: спеціальну загальноосвітню школу, реабілітаційне відділення, яке здійснює психолого-педагогічну, медичну, фізичну та соціально-побутову реабілітацію учнів закладу та змінного контингенту.

У закладі функціонує музей спортивної слави «Олімпік» та музей народознавства «Червона калина», бібліотека, теплиця, спортивна зала, спортивний майданчик, зал для занять із ритміки, центр реабілітації, який дозволяє якісну організацію фізкультурно-оздоровчої роботи, у ході якої здійснюється корекція порушень рухової сфери, підвищення фізичної підготовленості, рівня здоров'я та функціональних можливостей дітей з даними нозологіями, кабінет ЛФК, що і забезпечує всебічний розвиток учнів. Кабінет інформатики обладнаний сучасною комп'ютерною технікою з адаптованим програмним забезпеченням, мультимедійними засобами.

Використання комп'ютерних технологій у навчально-реабілітаційному процесі забезпечує, зокрема, ефективну та своєчасну роботу педагогічних працівників із документами, формування інформативної компетенції.

У закладі створено Центр професійного розвитку педагогів. З 2009 р. НРЦ «ШАНС» є базовим майданчиком для теоретичної та практичної підготовки сту-



дентів Дніпропетровського національного університету імені О. Гончара, майбутніх фахівців у сфері психології та дефектології.

У 1998 р. на базі НРЦ «ШАНС» був створений навчально-реабілітаційний центр «Колосок» (далі – НРЦ «Колосок») і сьогодні це – перша ланка навчально-реабілітаційного комплексу для дітей з порушеннями розумового розвитку. Нині тут 80 таких особливих діток. Свого часу ще Лев Виготський наголошував, що: «Чим раніше надаватимемо такій дитині корекційно-педагогічну допомогу, тим ефективнішою вона буде, оскільки менше виявиться вторинних і третинних ознак, які ускладняють її психологічний розвиток». Здійснення цієї рекомендації і лежить в основі діяльності НРЦ «Колосок».

Враховуючи потребу корекційної спрямованості навчання та виховання в реабілітації цих дітей та їх комунікативної функції, а також подальшої адаптації та соціалізації в сучасному житті, колектив закладу приділяє особливу увагу фізичному та психічному здоров'ю дітей. Для цього створено всі належні умови: обладнано навчальні кабінети та ігрові кімнати, відповідно до вікових особливостей кожної дитини, педагогічних і гігієнічних вимог, музична зала, кімната зі стаціонарним обладнанням для перегляду кінофільмів, сенсорна кімната для релаксації та психологічного розвантаження дітей, зал з лікувальної фізкультури, ігровий майданчик.

Навчально-реабілітаційний центр – це місце, де дитина отримує досвід широкої емоційно-практичної взаємодії з дорослими й однолітками у найбільш важливих для її розвитку сферах життя. Тому педагоги центрів усі свої зусилля спрямовують на забезпечення відповідних умов для становлення життєво компетентної, самосвідомої, творчої особистості. Керуючись у своїй роботі принципом особистісно-орієнтованого підходу до виховання дітей, педагоги широко використовують і творчо опрацьовують інноваційні освітні технології.

З 2013 р. НРЦ «Шанс» та НРЦ «Колосок» працюють над дослідно-експериментальною роботою «Науково-методичні засади соціальної адаптації дітей з особливими потребами в умовах навчально-реабілітаційного центру» (наказ Міністерства освіти і науки України від 31.12.2013 р. № 1875). Дослідження спрямоване на вирішення важливої психолого-педагогічної проблеми – залучення дітей з особливими освітніми потребами до соціальної та життєвої практики в умовах навчально-реабілітаційного центру в процесі освоєння мистецтва жити, свідомлення своєї ролі в суспільстві, виконання життєвих і соціальних ролей.

Актуальність дослідно-експериментальної роботи полягає у розробленні науково-методичних засад соціальної адаптації дітей з особливими освітніми потребами у педагогічній теорії та практиці в процесі соціальної і життєвої практики в умовах навчально-реабілітаційного центру.

Багаторічний досвід функціонування навчально-реабілітаційних центрів «ШАНС» та «Колосок» дав змогу запропонувати систему корекційно-виховної роботи, спрямовану на успішність соціалізації дітей з особливими освітніми потребами.

Зміст навчально-виховного та корекційно-розвивального простору закладів передбачає такі складові:



- профілі професійно-трудового навчання;
- професійно-трудова практика за визначеними профілями;
- корекційно-розвивальні заняття;
- позакласна виховна робота;
- соціально-побутова праця.

Метою системної корекційної-реабілітаційної роботи центрів із використанням можливостей професійно-трудового навчання та соціально-побутового орієнтування, починаючи з дошкільного віку, є формування життєвих компетентностей у дітей з інтелектуальними порушеннями, зокрема, формування позитивного ставлення до трудової діяльності як складової підготовки їх до самостійного життя.

З-поміж різних видів діяльності людини фізична праця має вирішальне значення. Вона сприяє всебічному вихованню і розвитку особистості. Важливим критерієм усебічного розвитку особистості є її ставлення до суспільно корисної праці. Рівень охоплення дітей суспільно корисною діяльністю у процесі навчання визначається рівнем культури праці, майстерністю, творчим підходом до розв'язання трудових завдань; тим, як діти прагнуть у праці виразити свою індивідуальність. У системі підготовки дітей з інтелектуальними порушеннями до самостійного життя й праці на виробництві трудове виховання займає провідне місце. У НРЦ «ШАНС» та НРЦ «Колосок» створені всі умови для успішного розв'язання цих завдань.

Діти дошкільного віку на заняттях з соціально-побутового навчання ознайомлюються з довкіллям, дізнаються безліч нового й корисного, вчать відповідальності й самостійності. Велика увага приділяється формуванню навичок із самообслуговування, дотриманню режиму дня, правильній організації свого робочого місця, догляду за особистими речами, спілкуванню із людьми, особливо з однолітками, уникненню небезпечних ситуацій, які можуть виникнути у побуті та в житті. Така спрямованість допомагає дітям легше адаптуватися у повсякденному житті й допомагає у подальшому навчанні у початковій школі.

У молодших класах заняття ручною працею розглядаються як засіб розвитку запасу уявлень дітей про предмети, засіб розвитку їхньої мови і найпростіших процесів мислення (первинні навички спостережень, порівнянь, розвитку елементарних конструктивно-просторових уявлень тощо). У старших класах у процесі трудового навчання пропонуються завдання не тільки формування виробничих навичок, а й виховання в учнів уміння організувати і планувати свою роботу, уміння користуватися різними інструкціями в процесі виконання певних завдань, оцінювати результати роботи, вирішувати чимало логічних завдань під час виготовлення речей.

Ми бачимо, що між першим і наступними етапами трудового навчання у реабілітаційних центрах є схожість у постановці завдання спеціальної корекції недоліків розвитку учнів, хоча зміст цього завдання, звичайно, ускладнюється від етапу до етапу. Правильне та ефективне розв'язання цього загального спеціального завдання можливе в умовах збереження єдності і наступності у системі трудового навчання дітей з інтелектуальними порушеннями, а це легше досягається в організаційних рамках реабілітаційного центру.



Позитивним аспектом наявної організації трудового навчання в старших класах реабілітаційного центру є поєднання навчання з продуктивною працею учнів.

Згідно з напрямками трудового навчання в закладі побудовано навчально-виробничий корпус.

Для трудової, соціально-побутової адаптації і реабілітації дітей з інтелектуальними порушеннями у центрі діють майстерні трудового спрямування за такими профілями: швейна справа, слюсарна справа, штукатурно-малярна справа, квітникарство.

На базі майстерень організована і проводиться продуктивна робота учнів, мета якої – закріпити загальнотрудові вміння та навички, особистісні якості й підготувати учнів до самостійного життя і праці.

Учні навчаються орієнтуватися у певній спеціальності на базі навчальних майстерень (4 клас), опанування основ професії (5 – 9 класи) та спеціалізації (удосконалення трудових умінь) (10 клас) *див. схеми*.

Варто зазначити, що завдяки сучасній матеріально-технічній і навчально-методичній базі, високого кваліфікаційного рівня педагогічних працівників, у НРЦ «Шанс» створено можливості для всебічного розвитку кожного учня з урахуванням індивідуальних особливостей розвитку. Зокрема, створені умови забезпечують успішне трудове навчання учнів за профілями: малярно-штукатурна, слюсарна, столярна та швейна справи, прикладна праця, квітникарство, соціально-побутове орієнтування.

Після навчання за зазначеними профілями на базі закладу або за його межами організовується навчальна практика. Така можливість у НРЦ «Шанс» забезпечується налагодженою системою співпраці з Дніпропетровським центром професійно-технічної освіти туристичного сервісу, Дніпропетровським вищим професійним училищем будівництва, Дніпропетровським навчально-виробничим центром № 2, з провідним українським виробником дитячого та підліткового одягу ТОВ «ТМ Зіронька», яка передбачає: розроблення сучасних підходів та нових технологій до розв'язання проблеми професійної самореалізації старшокласників; організацію виробничого навчання та практики на базі професійно-технічного навчального закладу; участь у педагогічних радах, позакласних заходах; організацію днів відкритих дверей; навчально-виробничі екскурсії. Досвід такої роботи визначає позитивні перспективи щодо працевлаштування випускників на підприємства, в установи та інші структури.

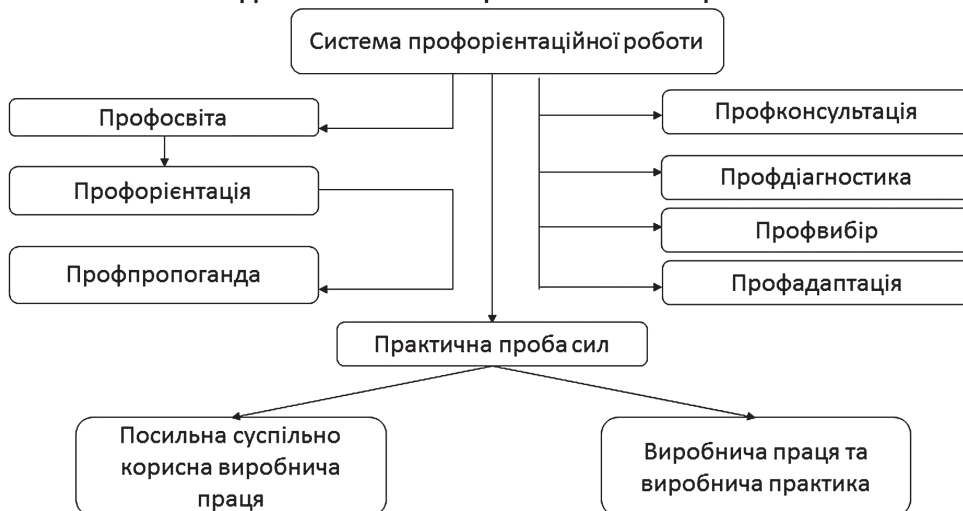
Багато уваги в НРЦ «Шанс» та НРЦ «Колосок» приділяються художньо-естетичному розвитку дітей з інтелектуальними порушеннями. Такий напрям роботи застосовуються не тільки як засіб формування естетичної культури дітей, а й здійснює на них реабілітаційний вплив, є засобом профілактики та корекції відхилень у розвитку.

Мистецтво та різноманітні спрямування дитячої творчості сприяють соціальної мобільності. Усі форми дитячої творчості дитини з особливими освітніми потребами – це шанс реалізувати себе в сучасному світі.

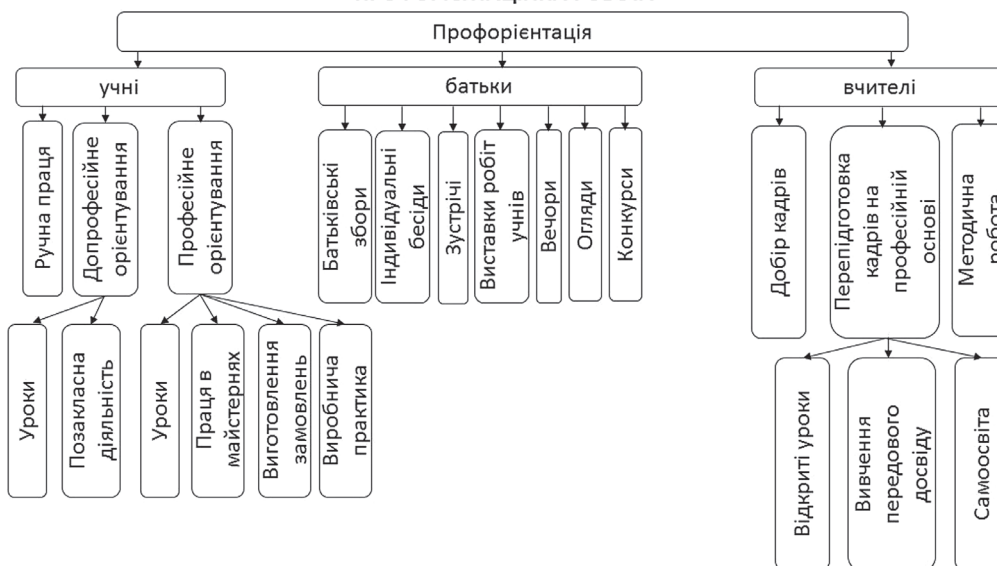
У НРЦ «Шанс» працюють студії за такими напрямками: вокальний ансамбль «Світанок», вокально-хореографічний ансамбль «Дивосвіт» та «Бджілка» (НРЦ



**МОДЕЛЬ ПРОФОРІЄНТАЦІЙНОЇ РОБОТИ НРЦ "ШАНС"**



**У ЗАКЛАДІ ЗДІЙСНЮЄТЬСЯ ВСЕБІЧНА ПРОФОРІЄНТАЦІЙНА РОБОТА**





«Колосок»), хор хлопців «Жайвір», хор дівчат «Струмочок», хор учителів «Червона калина», ляльковий театр «Усмішка».

Мета роботи студій – виявлення творчого потенціалу та напрямів розвитку дітей, формування їх творчого мислення шляхом спеціальної організації естетично-практичної діяльності.

Діяльність студій відіграє суттєву роль у формуванні художньої культури дитини з особливими освітніми потребами. Вона передбачає художньо-естетичне, гуманістичне, пізнавальне виховання та впливає на моральне та духовне становлення особистості.

Студії закладів неодноразово ставали переможцями та лауреатами міських, обласних та всеукраїнських фестивалів і конкурсів.

Не менш важливе значення для соціалізації дітей з особливими освітніми потребами в педагогічному процесі має організація фізкультурно-оздоровчої роботи, під час якої здійснюється корекція порушень рухової сфери, підвищення фізичної підготовленості, рівня здоров'я та функціональних можливостей дитячого організму.

У процесі індивідуально-орієнтованого навчання для роботи з дітьми з особливими освітніми потребами Заслужений тренер України Світлана Лопатинець розробляє індивідуальні спеціальні методики фізичного виховання. Ефективність її методик доведена на практиці. Учні НРЦ «Шанс» у складі збірних команд України брали активну участь у змаганнях з різних видів спорту в США, Швейцарії, Угорщині, Греції, Німеччині, Польщі, Ірландії, Італії, Китаї.

У 1996 р. в закладі був створений музей спортивної слави «Олімпік», де відображена участь учнів у спортивних змаганнях міста, області, України, Європи, Всесвітніх Спеціальних Олімпійських та Параолімпійських іграх.

Для поліпшення фізичного здоров'я вихованців закладу створено фізкультурно-оздоровчий комплекс «Гармонія», який обладнано різноманітними тренажерами, басейном, гідромасажем, сенсорною кімнатою, масажним кабінетом, кабінетом ЛФК.

Важливою складовою виховного процесу є патріотичне виховання учнів. У спеціальній педагогіці та психології на перший план виходить проблема емоційного розвитку дітей із порушеннями інтелекту. Несформованість емоційної сфери ускладнює процес соціальної адаптації та виховання дітей зазначеної категорії. Саме для вирішення цієї важливої проблеми з 1993 р. у НРЦ «Шанс» працює музей народознавства «Червона калина». Функціонування музею є не тільки засобом та методом пізнання та вивчення минулого та сучасного, а й важливою передумовою становлення людини як особистості. Саме краєзнавчий матеріал дає можливість наочно, доступно та швидко донести до свідомості дітей з інтелектуальними порушеннями морально-правові знання, норми та цінності. Окрім того, формується вміння проявляти можливу самостійність у прийнятті рішень, що є вкрай важливим для адаптації дитини з особливими потребами в суспільстві.

Основні напрями діяльності музею: ознайомлення з минулим і сучасним життям українського народу; збереження і примноження звичаїв, обрядів свого народу; активно-творча патріотична діяльність; вивчення, засвоєння та пропаганда народної творчості, відповідної літературної спадщини українських поетів, письменників.



Мальовничо оформлені стенди, вітрини, макети та велика кількість експонатів використовується для реалізації національної системи виховання за такими основними розділами: рідна історія, рідна мова, фольклор, національне мистецтво та символіка, родинно-побутова культура, народні традиції, народний календар, природа рідного краю. При музеї працюють гуртки: «Кобзарик», «Чарівні писанки», «Маленькі майстри Петриківки».

Розуміючи, що спеціально організований процес навчання і виховання та його якість є необхідною умовою забезпечення соціалізації, педагоги закладів постійно працюють над удосконаленням дидактико-методичного забезпечення соціальної адаптації учнів з інтелектуальними порушеннями. Невід'ємною частиною цього процесу є також підвищення педагогічної майстерності вчителів та вихователів.

У 2014 р. педагоги взяли участь у науково-практичній on-line конференції «Реалізація інноваційних підходів у змісті Державного стандарту початкової загальної освіти для дітей з особливими освітніми потребами».

На базі закладів постійно проходять науково-методичні семінари та конференції різного рівня.

У 2014 р. проходив спільно організований з ВБО «ДАУН СИНДРОМ» обласний семінар «Специфіка дитячо-батьківських стосунків у сім'ях, що виховують дитину з синдромом Дауна», проведено Всеукраїнський навчально-практичний семінар «Впровадження психолого-педагогічного супроводу дітей з особливими освітніми потребами в навчальних закладах». У 2015 р. – науково-методичний семінар «Інноваційні технології в логопедичній практиці», організований спільно з інститутом корекційної педагогіки та психології НПУ імені М. П. Драгоманова та навчально-методичним центром освітньої інтеграції НПУ імені М. П. Драгоманова та Міжнародна науково-практична конференція «Професійно-трудова навчання осіб з інтелектуальними порушеннями як засіб їх соціалізації». У 2016 р. Благодійним Фондом «Здоров'я жінки і планування сім'ї» за підтримки Агентства США з міжнародного розвитку USAID було проведено методологічний семінар за програмою «7 кроків назустріч», на якому розглядалися питання вдосконалення навичок спілкування батьків із дітьми на теми взаємин, статевого розвитку та поведінки, а також розгляд особливостей роботи з батьками, які виховують дітей з інвалідністю. До участі були запрошені психологи спеціалізованих та інклюзивних навчальних закладів України; також приймали активну участь у Першій міжнародній конференції з Прикладного аналізу поведінки «Застосування прикладного аналізу поведінки – АВА (APPLIED BEHAVIOR ANALYSIS) в системній корекційній роботі з аутичними дітьми», у відеоконференції «Коррекционное преподавание счета и чтения», лектори викладачі «Гордон-коледжа», м. Хайфа, Ізраїль, у V міжнародній науково-практичній конференції «Спеціальное образование: традиции и инновации», м. Мінськ, Білорусь, у 1-й міжнародній науково-практичній конференції на тему: «Актуальні проблеми комплексної корекції аутистичних порушень», м. Київ, у Міжнародному конгресі зі спеціальної психології та реабілітології «Освіта дітей з особливими потребами: від інституалізації до інклюзії» м. Вінниця, 27 жовтня 2016; на базі закладів проведено круглий стіл на тему: «Соціалізація дітей з особливими потребами в умовах оновленого нормативно-правового поля» організованого Мі-





## ПОШУКИ Й ЕКСПЕРИМЕНТИ

ністерством освіти і науки України, ДНУ «Інститут модернізації змісту освіти» та департаментом освіти і науки Дніпропетровської ОДА та проведено I з'їзд корекційних педагогів України «Актуальні питання соціалізації дітей з особливими освітніми потребами», м. Дніпро, 29 – 30 листопада 2016 р.

### ЛІТЕРАТУРА

1. Соціалізація осіб з інтелектуальними порушеннями в умовах навчально-реабілітаційного центру (з досвіду роботи) / за ред. В. Л. Головань. – Дніпропетровськ: Інновація, 2015. – 100 с.
2. *Татьянчикова І. В.* 2. Психолого-педагогічні основи соціалізації дітей з вадами інтелектуального розвитку: монографія / І. В. Татьяначикова. – Слов'янськ: Видавництво Б. І. Маторіна, 2014. – 431 с.
3. *Татьянчикова І. В.* Соціалізація дитини з вадами розвитку: теорія, досвід, технології: монографія. [2-е вид., перероб. і доп.]. – Слов'янськ: Вид-во Б. Маторіна, 2017. – 457 с.
4. *Шипицына Л. М.* «Необучаемый» ребенок в семье и обществе: Социализация детей с нарушением интеллекта / Л. М. Шипицына. – [2-е изд., перераб. и доп.]. – СПб.: Речь, 2005. – 477 с.

### REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. *Holovan V.* (by ed). (2015). Sotsializatsiia osib z intelektualnymy porushenniamy v umovakh navchalno-reabilitatsiinoho tsentru. [In Ukrainian].
2. *Tatianchykova I. V.* (2014). Psykhologo-pedahohichni osnovy sotsializatsii ditei z vadamy intelektualnoho rozvytku: monohrafiia. Slov'iansk: Vydavnytstvo B. I. Matorina. [In Ukrainian].
3. *Tatianchykova I. V.* (2017). Sotsializatsiia dytyny z vadamy rozvytku: teoiria, dosvid, tekhnolohii: monohrafiia. Sloviansk : Vydavnytstvo B. I. Matorina. [In Ukrainian].
4. *Shipicyna L. M.* (2005). Neobuchaemyj rebenok v sem'e i obshhestve: Socializacija detej s narusheniem intellekta. SPb.: Rech. [In Russian].

Державний комітет зв'язку та інформації України ф.СП-1

ПВ	місце	літер.
----	-------	--------

На ~~газету~~ журнал **68835**

**«Особлива дитина: навчання і виховання»**

найменування видання

Вартість 78,47 грн на 3 міс.	передплата переадресування	кількість комплектів	1
------------------------------------	-------------------------------	-------------------------	---

на 2017 рік по місяцях

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
---	---	---	---	---	---	---	---	---	----	----	----

поштовий індекс \_\_\_\_\_ місто \_\_\_\_\_  
код вулиці \_\_\_\_\_ село \_\_\_\_\_  
область \_\_\_\_\_  
район \_\_\_\_\_  
вулиця \_\_\_\_\_

Державне інформаційно-виробниче підприємство  
ВИДАВНИЦТВО «ПЕДАГОГІЧНА ПРЕСА»

Директор видавництва  
Олексій ОСЬКІН

Головний редактор редакції журналів  
Ніна БЕРІЗКО

Адреса редакції та видавництва «Педагогічна преса»:  
03057, м. Київ, вул. Олександра Довженка, 3, 3-й поверх  
Тел.: (044) 456-37-32  
www.pedpresa.ua; e-mail: 2345255@ukr.net  
Рекламний відділ:  
Тел.: (044) 456-37-02; e-mail: pedpresa@ukr.net

**НАД НОМЕРОМ ПРАЦЮВАЛИ:**  
Ніна БЕРІЗКО  
Оксана ФЕДОРЕНКО  
Ніна ЧЕХОВСЬКА  
Олександра МАКАРЕНКО

Підписано до друку 11.09.2017 р.  
Формат 70×1001/16. Папір газет. Друк офсет.  
Умовн. друк. арк. 9,1. Обл.-вид. арк. 10,9.  
Наклад 257. Зам.  
Друк ТОВ «Фірма Антологія»  
03057, м. Київ, вул. Олександра Довженка, 3